

УДК 351.84:364.044.24(477)

В. Лукашикевич

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ

Зроблено оцінку існуючого поняття “соціальний захист населення” і з’ясовано загальноекономічні засади системи соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні потреби, економічні потреби, соціальна допомога.

У комплексі складних соціально-економічних проблем України, що безпосередньо пов’язані з трансформацією її економіки на ринкових засадах, винятково важлива роль належить соціальному захисту населення як основі забезпечення суспільно нормальних умов життєдіяльності всіх без винятку членів суспільства.

Зауважимо, що у вітчизняній науці дослідженню різних аспектів цієї актуальної проблеми приділяють увагу такі українські вчені, як: Д. Богиня, Н. Борецька, М. Долішній, С. Злупко, М. Карлін, А. Колот, В. Куценко, В. Лагутін, О. Новікова, В. Онікієнко та інші. Водночас ми вважаємо, що найближче до вирішення окресленої проблеми підійшла Н. Борецька, якій належить перше в Україні монографічне видання, присвячене дослідженню соціального захисту населення. Завдячуючи пошукам вітчизняних науковців, соціальний захист все частіше проголошується як одна з найважливіших передумов підвищення рівня реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян України.

Водночас, не зважаючи на певні зрушення і здобутки у дослідженні особливостей формування системи соціального захисту в умовах перехідної економіки, зокрема у створенні ринкового механізму соціального захисту, який забезпечив би соціальну безпеку особи, базуючись на реальному підвищенні рівня життя населення, поки залишається недостатньо дослідженою низка питань, що стосується загальноекономічних засад системи соціального захисту населення в трансформаційному суспільстві. З огляду на це, вкрай необхідним є уточнення змісту поняття “соціальний захист”.

Метою статті є оцінка існуючих понять “соціальний захист населення” і з’ясування на цій основі загальноекономічних засад системи соціального захисту населення в транзитивному суспільстві.

Із аналізу наукових джерел відомо, що основними завданнями удосконалення системи соціального захисту населення України є забезпечення задоволення першочергових соціальних потреб громадян та створення ринкового механізму соціального захисту, який забезпечив би соціальну безпеку особи, базуючись на реальному підвищенні рівня життя населення. Їх основою (“серцевиною”) є створення умов реалізації конституційних прав і свобод громадян.

Керуючись пріоритетними завданнями забезпечення цілей людського розвитку, вважаючи базовими соціальні та економічні потреби населення в соціальному захисті, ми передусім зосереджуємо увагу на “соціальному захисті населення”.

Унаслідок цього, на основі детального вивчення деяких вітчизняних та зарубіжних джерел наукової інформації здійснена оцінка існуючого поняття “соціальний захист населення”.

Порівняно тривалий час, а саме до початку 60-х рр. ХХ ст., термін, “соціальний захист”, як правило, не використовувався у вітчизняних наукових працях. Натомість, офіційним було словосполучення “соціальне забезпечення”. Вважаємо за необхідне зазначити, що соціальне забезпечення, на думку науковців радянської доби, – це усі види допомоги членам суспільства за рахунок суспільних фондів споживання, система заходів матеріального забезпечення і обслуговування престарілих, а також осіб, що потребують соціальної допомоги. Фактично розгляд суті соціального забезпечення вченими-економістами того часу був частково обмеженим, і ця обмеженість визначалась тим, що основою цієї концепції був спосіб розподілу благ через суспільні фонди споживання [1].

Категорія “соціальний захист” широко використовується у сучасній науковій літературі. Проте у її трактуванні відсутня єдність поглядів. Це зумовлено тим, що поняття, яке розглядається, є складним системним утворенням з багатоманітними характеристиками, кожна із яких, хоча і відображає суттєві аспекти соціального захисту, не є повною.

На нашу думку, всебічно збагнути зміст соціального захисту можна лише при поєднанні його загальної та детальної інтерпретації. У першому випадку соціальний захист охоплює рішення і заходи держави із забезпечення конституційних прав і мінімальних гарантій людині, незалежно від місця, де вона проживає, національності, статі, віку. Соціальний захист, у широкому його розумінні, торкається всіх сторін життя членів суспільства, включаючи забезпечення права на власність і свободу підприємницької діяльності, особистої недоторканості і забезпечення останніх товарами, житлом і послугами соціальної інфраструктури, робочими місцями, прийнятними грошовими доходами, сприятливими економічними умовами тощо. У другому випадку розуміння соціального захисту вичерпується суто соціальними рішеннями і заходами держави щодо забезпечення прав і гарантій, пов’язаних із підтримкою тих верств суспільства, які в силу свого специфічного становища не можуть відігравати активну роль в умовах ринкових відносин (діти, непрацюючі пенсіонери, інваліди), а також із забезпеченням права всіх членів суспільства на мінімально достатні засоби життєзабезпечення, на працю і відпочинок, захист від безробіття, охорону здоров’я і життя, на соціальне забезпечення у випадку старості, хвороби та втрати годувальника, для виховання дітей тощо.

Необхідно зазначити, що в поняття соціального захисту різні автори вкладають неоднаковий зміст. Так, на думку В. Лагутіна, це поняття розглядається як “сукупність заходів, що здійснюються у суспільстві для забезпечення суспільно нормативних умов матеріального та духовного життя всіх членів суспільства, насамперед тих, хто не здатний самостійно забезпечити такі умови” [2]. Отже, в цьому терміні системоутворюючим чинником є суспільно нормальні умови матеріального і духовного життя всіх без винятку членів суспільства. З огляду на це, виникає необхідність розробки на державному рівні нормативів суспільно нормальних умов матеріального і духовного життя.

Детальніший зміст та системність поняття соціального захисту втілений у терміні “соціальний захист”, який пропонує О. Новікова. Заслуговує уваги той факт, що соціальний захист розглядається науковцем із позиції забезпечення соціальної безпеки, яка одночасно є системоутворюючим чинником соціального захисту: “Цей процес (дія) по досягненню соціальної безпеки” [3].

Н. Борецькою соціальний захист розглядається як “система соціальних та економічних прав та гарантій, що закріплюються законодавчо державою і реалізуються її соціальною політикою на основі механізмів забезпечення життєвого рівня, достатнього для відтворення і розвитку особистості на всіх етапах життєдіяльності людини”.

Системоутворюючим чинником соціального захисту є забезпечення життєвого рівня, достатнього для відтворення і розвитку особистості на всіх етапах життєдіяльності людини. Отже, у цьому терміні відображена сутність соціального захисту людини праці, відповідно до законодавства, що діє в Україні, у сфері соціальної політики.

Сучасні зарубіжні економісти, намагаючись відповісти на питання про зміст соціального захисту, дають останньому таке визначення: системи соціального захисту або програми надання допомоги особам із низькими доходами – це системи програм велфера (welfare), що покликані забезпечити бідних допомогою в розмірах, що залежать від ступеня їх бідності. Програми соціального захисту існують для тих, хто з тієї чи іншої причини не заробляє в умовах ринкової економіки суми, достатньої для підтримання певного рівня життя, нормативи якого встановлюються цими програмами [4]. На нашу думку, таке визначення є неповним і не відображає всієї повноти сфери застосування систем соціального захисту.

Водночас, зважаючи на відсутність одностайності у тлумаченні терміна “соціальний захист”, ми вважали за необхідне запропонувати свій погляд на цю складну і важливу методологічну проблему. Насамперед зазначимо, що нам видаються більш переконливими і аргументованими у цьому контексті підходи міжнародних організацій. Так, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) визначає, що соціальний захист – це сукупність установ і заходів соціального страхування і соціальної допомоги, спрямованих на забезпечення безпеки повсякденного життя населення та включає п'ять основних елементів – пенсії і допомога внаслідок втрати годувальника; лікувальна допомога, виплати внаслідок хвороби та тимчасової втрати працездатності; допомога на утриманців і допомога внаслідок вагітності; соціальна допомога; допомога за безробіттям [5].

Міжнародна організація праці (далі – МОП) визначає поняття соціального захисту як загальну базову соціальну підтримку всім громадянам, незалежно від внесків або тривалості їх трудового стажу [6]. Конвенція МОП № 102 (1952 р.) і наступні міжнародні трудові норми містять дев'ять основних галузей соціального захисту і положення про мінімальну допомогу та умови, що дають право на її одержання. Такими основними сферами соціального захисту є: медична допомога, допомога внаслідок хвороби, допомога у зв'язку із народженням дитини, допомога за безробіттям, допомога сім'ям із дітьми, допомога внаслідок виробничого травматизму і професійного захворювання, допомога за інвалідністю, допомога за віком, допомога у випадку втрати годувальника.

На основі зазначеного вище можна відтворити сутність і основні елементи соціального захисту населення в перехідній економіці в інтерпретації міжнародних організацій. Окрім того, такий підхід до соціального захисту населення має принципове значення хоча б тому, що слугує випереджувальним заходом щодо формування якісного людського потенціалу суспільства. Це, своєю чергою, дало підстави окремим науковцям запропонувати заміну поняття “соціальний захист населення” на “людський розвиток”, оскільки перше звужується до окремих сфер соціального захисту, а друге охоплює життя людини від колиски до домовини.

Окрім того, людський розвиток передбачає стан добробуту людини у всіх вимірах, а не тільки щодо матеріального забезпечення [7].

Такий підхід до розуміння соціального захисту населення має принципове значення хоча б тому, що слугує випереджувальним заходом щодо включення в це поняття такого компоненту людського розвитку, як освіченість і середня кількість років навчання, які без соціального захисту для багатьох верств населення є недоступними.

Ще А. Сміт вважав, “що дешевизна затрат на освіту чи навчання людини представляють собою, без сумніву, таку перевагу, яка значно перевищує незначні невідгоди. І при тому населення отримало би ще більшу вигоду з того, якщо б устрій шкіл і коледжів, в яких відбувається навчання, було б більш розумне, ніж це має місце в нинішній час...” [8]. Для пояснення відмінностей у рівнях заробітної плати він скористався аргументом, який містив у зародку поняття, розкриті тепер у концепції людського розвитку. Ця теорія досліджує залежність доходів працівника, підприємства, суспільства від знань, навиків, фізичної сили, зовнішньої привабливості та здоров'я людини. Однак цей факт ще не свідчить про те, що на сьогодні необхідно замінити поняття “соціального захисту населення” на термін “людський розвиток”. Адже факт формування системи соціального захисту, хоч і є моментом людського розвитку, залишається тільки фактом, він не може бути оптимально детермінованим, бо об'єктивні потреби в соціальному захисті мінливі.

Отже, концепція соціального захисту населення вимагає наукової аргументації її загальноекономічних засад, виходячи з реалій сьогодення і передбачень на майбутнє. Її формування – одне з основних і пріоритетних завдань ринкових перетворень, яке вимагає проведення цілеспрямованої державної політики. Ця політика повинна включати в себе певні напрямки.

По-перше, необхідно змінити підхід до системи соціального захисту населення як до пасивної соціальної політики, яка відволікає ресурси від економічного розвитку. Особливо це важливо на сучасному етапі, коли трансформаційні процеси в економіці співпали з демографічним переходом, що зовні виступає у формі системної кризи. Постійне зменшення природного приросту населення повинно стимулювати проведення ефективної політики соціального захисту населення саме на стадії його відтворення. А деякі елементи організації соціального захисту, наприклад нагромаджувальна система пенсійних фондів, і в короткотерміновому періоді стимулюють трудову активність людей.

По-друге, система соціального захисту населення повинна забезпечити досягнення, принаймі, таких важливих цілей, як: а) надання загальної базової соціальної підтримки всім верствам населення, незалежно від розмірів заробітної плати і без врахування джерел доходу і тривалості трудового стажу; б) підтримання соціальної стабільності в країні.

Вирішальною умовою створення ринкового механізму соціального захисту, який забезпечив би соціальну безпеку особи, зважаючи на реальне підвищення рівня життя населення, має підведення під нього відповідних економічних засад.

Ці засади можна розмежувати на загальноекономічні і соціальні. На нашу думку, до перших необхідно віднести реалізацію повноважень власності в широкому розумінні; економічне зростання і створення ефективного суспільного виробництва; розвиток малого та середнього бізнесу тощо. А спеціальними економічними засадами є складові елементи соціального захисту.

З метою реалізації цих засад та створення умов для реалізації соціальних потреб людини і оптимального розвитку її соціального буття необхідно:

– прискорити з боку органів законодавчої влади підготовку і прийняття основних законів, де відобразити заходи державного регулювання тих соціально-економічних процесів, від яких прямо чи опосередковано залежить соціальний захист;

– впровадити систему державних соціальних нормативів та механізмів індексації грошових доходів і заощаджень населення з урахуванням інфляційного зростання цін;

– ввести з боку державних виконавчих органів контроль за раціональним і цільовим використанням коштів, передбачених на пенсійне забезпечення, компенсації і виплати допомог із безробіття;

– розробити дієву систему обов'язкового і субсидійованого добровільного страхування від безробіття і внести відповідні зміни в Закон України “Про зайнятість населення”;

– узаконити мінімальну заробітну плату в розмірі не нижче мінімального споживчого бюджету, тобто того рівня споживання, який забезпечує економічно активне населення, задоволення в мінімально допустимих розмірах основних фізіологічних і соціальних потреб за рахунок індивідуальних доходів населення.

Отже, соціальний захист населення, що тісно пов'язаний із добробутом людей, охоплює широкий спектр державних соціальних заходів, реалізацію яких можна здійснити не автономно, а на основі створення умов реалізації конституційних прав і свобод громадян.

Література

1. Иванкина Т. В. Проблемы правового регулирования распределения общественных фондов потребления [Текст] / Т. В. Иванкина. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. — С. 7.

2. Лагутін В. Д. Людина та економіка: соціоекономіка [Текст] : навч. посіб. для вузів / В. Д. Лагутін. — К. : Просвіта, 1996. — С. 318.

3. Новикова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення [Текст] / О. Ф. Новикова. — Донецьк : ІСПАН України, 1997. — С. 19.

4. Фишер С. Экономика [Текст] / С. Фишер, Р. Дорибуш, Р. Шмалензи. — М. : [б. и.], 1988. — С. 401.

5. Ницета, дети и социальная политика: путь в более светлое будущее [Текст] // UNICEF: региональный мониторинговый доклад. — Флоренция : [б. и.], 1995. — № 3. — С. 161.

6. Социальное страхование и социальная защита : доклад Генерального директора // Международная конференция труда (80-я сессия) [Текст]. — Женева : [б. и.], 1993. — С. 2.

7. Злупко С. М. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні [Текст] / С. М. Злупко, Й. І. Раденький. — Львів : [б. в.], 2001. — С. 28, 29.

8. Антология экономической классики [Текст]. — М. : МП “Еконов” ; “Ключ”, 1993. — С. 196.

V. Lukashchykevych

SOCIAL SECURITY OF UKRAINE'S POPULATION IN MODERN CONDITIONS: ECONOMIC GROUNDS

In the article evaluation of existing concept of “social security” is done and economic bases of the system of social security are found out.

Key words: social security, public welfare, social necessities, economic necessities, social help.